

eredményéről a Prágai Tükörben öt részben, a Nyelvtudományi Közleményekben 2001-ben számolt be, és 2003-ban megjelent a kutatásról egy magyar szakos cseh kolléganővel együtt írt angol nyelvű tanulmánya is egy nemzetközi szociolingvisztikai folyóiratban (International Journal of the Sociology of Language).

Eőry Vilma Prágából visszatérve elfogadta az egri Eszterházy Károly Főiskola hívását 2000-ben, munkakapcsolatuk 2016-ig tartott. Eközben Egerben 2008 és 2014 között az Általános Nyelvészeti Tanszék vezetője is volt. Az oktatás mellett az általa vezetett munkacsoport tankönyvek szövegtani vizsgálatát végezte.

Az elmúlt években, 2016-tól a Nyelvstratégiai Intézetben és annak jogutódjában dolgozik Eőry Vilma. A magyar nyelvstratégia kidolgozásában vesz részt, közben kötetbe szerkesztette FOGARASI JÁNOSnak a CZUCZOR–FOGARASI-szótár utolsó kötetének a megjelenése után készített jegyzeteit, kiegészítéseit, a Toldalékot. A kézirat átirat változata 2018-ban jelent meg.

Eőry Vilma közel öt évtizedes oktatói pályafutása során folyamatosan próbálta tanítványaiban kialakítani a világos és összefüggő nyelvi képet és egy egészséges öntudatot. Tehet-e többet egy kutató, egy nyelvész, egy tanár, mint azt, hogy egészséges gondolkodásra, tisztos világlátásra ösztönzi tanítványait?

Kedves Vilma! Isten éltesen sokáig! Gratulálok szerzteágazó – a lexikográfiát, a mondatant, a stilisztikát, a szövegtant és a nyelvművelést is magába foglaló – munkásságodhoz. Köszönöm a TINTA Könyvkiadónak készített újszerű, színvonalas szótárakat! Köszöntésem végén egy különleges virágcsokorral kedveskedem Neked. Ebben a csokorban metaforikus értelemben 2000 virágszál van. A csokor virágszálaikat közösen szedtük a mindkettőnk által szeretett magyar szókincs mezején. A virágszálaikat a TINTA Könyvkiadó kötötte csokorba a Magyar szókincsbővítő dikszótárban. Most díszcsomagolásban, azaz díszkötésben nyújtom át nagy szeretettel és hálával.

KISS GÁBOR
TINTA Könyvkiadó

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Koppány birtok 11. századi helynevei

1. rész

1. A mai Bakonykoppány Veszprém megye északi részén található, Bakonybéllel szomszédos település. A falut elsőként az I. László-féle Bakonybéli összeírás említi a Szent Móric monostor birtokainak a sorában. A másolatban fennmaradt hiteles latin nyelvű oklevél első része 1086-ban készült, és az 1018-ban alapított bakonybéli bencés monostor birtok- és vagyonösszeírását tartalmazza (a továbbiakban: BÖ.). Az oklevelet később három további hozzátoldással látták el: a 11–12. század fordulóján, de legkésőbb a 12. század

közepén, majd a 13. század elején és a 13. század második felében (DHA. 1: 247–255). Az 1086-os oklevélrész az apátsági birtokok között elsőként ismerteti a Bél közvetlen környezetében elhelyezkedő Koppányt határainak leírásával együtt az alábbi módon: „Prima villa Sancti Mauricii, que vocatur *Cupan*, notatur hiis marchiis: Ab occidente tenditur ad pontem *Iba*, qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*; inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, a quo per medium ruris, quod dicitur *theluch*, itur ad *lupinum montem*, de quo tenditur ad statuum *Puti*; inde protelatur ad arbustas *Prebruc*; hinc cadit ad puteum, de quo descendit ad torrentem *Grenice*, qui ducit ad portum *Tugut*; a quo trahitur ad fontem, qui nominatur *Tuhut sedu*; inde fertur ad puteum *Tuhut*, qui ducit ad viam exercituum, per quam vadit ad rus monachi, quod mittit stratam *Purua*, de qua vertitur ad predictum locum.” (DHA. 1: 251).

A szöveg magyar fordítását a kiemeléseket és a helyesírást megőrizve idézem: „Szent Maurícusz első faluját, amelyet *Cupannak* hívnak, ezen határokkal jelölik: nyugatról *Iba* hídjához tart, ahonnet egy közönségesen *Qumlouozounak* mondott völgy kapujához vezet, onnan egy csúcshoz megy, amit *Chigistinek* hívnak, amelytől egy *theluchnak* mondott mezőn át a *Farkashegyhez*¹ megy, ahonnet *Putus szobrához*² tart, onnan *Prebruc* cserjéséhez húzódik, innen egy kúthoz jut, amelytől a *Grenice* patakhöz ereszkedik le, amely a *Tugut* révéhez vezet, ahonnet egy forráshoz húzódik, amit *Tuhut sedunek* neveznek; onnan *Tuhut kútjához*³ visz, ami a hadiúthoz⁴ vezet, amelyen a szerzetes mezejéhez megy, ahonnet *Purua* útja indul, innen pedig a fent mondott helyhez fordul” (DRESKA 2013: 132).

Az 1037-re datált hamis Bakonybéli alapítólevél szintén megemlíti a falut az I. István által a monostornak adományozott birtokok között (+1037 [1240 k.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118), de ennek a hamis alapítólevélnek az egyik fontos forrásául éppen az összeírás szolgált, az alapítólevél 34 szóránya közül 22 kapcsolatban áll az összeírással (SZŐKE 2017: 141). Ez az oklevél a birtokról nem ad határleírást. Az 1086-os pecsétes oklevélpéldány némely részeit 1456-ban az esztergomi káptalan Gergely béli kormányzó kérésére átíratva, többek között a Koppányra vonatkozóakat is (PRT. 8: 521–523; DHA. 259). Ez az egyetlen olyan középkori oklevél a BÖ.-n kívül, amely határleírást is tartalmaz Koppányról, ám ez meg átírat, így a település határában lévő helyek neveinek elsődleges forrásának az összeírás tekinthető.

A falu határvonalának a leírásában vegyesen szerepelnek magyar tulajdonnévi értékű szavak, latin földrajzi köznevek és azzal alkotott jelzős szerkezetek. A határpontok megnevezései többnyire határozói szerepben állnak, a határozói viszonyt az *ad* latin prepozíció jelöli pontról pontra haladva: *ad pontem Iba*; *ad caput vallis, que vulgo dicitur Qumlouozou*; *ad culmen, quod vocatur Chigisti*; *ad lupinum montem*; *ad statuum Puti*; *ad arbustas Prebruc*; *ad puteum*; *ad torrentem Grenice*; *ad portum Tugut*; *ad fontem, qui nominatur Tuhut sedu*; *ad puteum Tuhut*; *ad viam exercituum*; *ad rus monachi* (DHA. I. 251).

¹ Ha ezt a helymegjelölést birtoknévnek tekintjük, akkor indokolt az egybeírása, viszont a szó előtt álló névelő elhagyandó.

² Mivel a teljes birtokos jelzős szerkezet nem tartható magyar szórványnak, sőt a személynévnel a fordító latin végződésű alak használatát feltételezi, ezért megtévesztő a dőlt betűvel való kiemelése.

³ Nem bizonyítható egy *Tuhut kútja* magyar helynév későbbi adatokkal, így csak a *Tuhut* szórvány emelendő ki a szövegben.

⁴ hadi úthoz

A magyar helynevek közül a birtoknak a neve és a határpontok közül négy (*Cupan, Qumlouozou, Chigisti, theluch, Tuhut sedu*) megnevezőszós szerkezetben áll. A *dicitur, vocatur, nominatur* megnevezést, mondást jelentő latin passzív igei formák a magyar szavakat kitüntetett, metanyelvi helyzetbe emelik. Mindezek mellékmondatban állnak a főmondat latin földrajzi köznevéhez kapcsolódva (l. pl. „ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*”). Egy név appozíciós szerkezetben szerepel, azaz a magyar tulajdonnév közvetlenül egy latin földrajzi köznévhöz kapcsolódik (*ad torrentem Grenice*); míg a többi esetben a magyar név a fenti formulák nélkül jelenik meg a latin szövegbe iktatva (*Tugut, Tuhut, Purua*). A magyar helyneveket tartalmazó szerkezeteknek a főtagja egy-egy olyan latin földrajzi köznévi (*villa* ’falu’, *vallis* ’völgy’, *culmen* ’legfelsőbb pontja valaminek; tető’, *rus* ’mező, faluhely’, *torrens* ’hegyi patak’, *fons* ’forrás’), amely megmutatja, hogy milyen típusú helyet jelöl a magyar név.

A helyre vonatkozó szavak, kifejezések egy része nem magyarul, azaz szórványelemként szerepel az oklevélben, hanem latinul. A magyar nyelvtörténet szempontjából ezeknek a neveknek közvetlenül nincsen forrásértékük, de közvetve lehet, elsősorban azoknak, melyeknek van későbbi magyar megfelelőjük. Feltételezhetjük – ám adatokkal bizonyítani általában csak kevésnél tudjuk –, hogy ezek egy részét magyarországi oklevélírók alkothatták meg magyar helynevek alapján. Másik részük talán csupán alkalmi helymegjelölés, melyeket a határleírások során volt fontos megadni. Az áttetsző etimológiájú, köznévekből álló magyar helynevekből olykor fordítással alkottak az oklevélírók latin nyelvű alakot. Néhány objektum latin közszavakból álló jelzős szerkezettel van megnevezve az oklevélben: *ad lupinum montem* ’farkas hegyig’, *ad rus monachi* ’szerzetes mezejéig’, *ad viam exercituum* ’hadi úthoz’. Ezek közül csupán egy esetben (*ad lupinum montem*) találunk a későbbi forrásokban latin–magyar névmegfeleltetést, így a helynévelemzések között is csak erről az egyről ejtek majd szót.

A helymegjelölések másik része olyan birtokos jelzős szerkezet, melynek az alaptagja latin földrajzi köznévi, bővítményrésze pedig magyar személynév. Az ide tartozó helymegjelölések többnyire olyan helyek, ahol fontos a birtoklás nyilvánvalóvá tétele. A következő típusokra találhatunk példákat: erdő megnevezése (*ad arbustas Prebruc*), különböző építmények vagy határjelül szolgáló objektumok megnevezései mint híd (*ad pontem Iba*), kőoszlop, bálvány (*ad statuum Puti*). Ezek között a szerkezetek között különbség figyelhető meg abban a tekintetben, hogy a személynévet genitívusi végződéssel iktatták be a latin szövegbe (l. *ad statuum Puti*, vö. 1055: *Putu* szn., 1237: *Puth* szn. stb.; ÁSznt. 658) vagy nem ragozva, mintegy idegen elemként (l. *ad pontem Iba*, vö. 1211: *Iba* szn., 1220/1550: *Iba* szn., 1237: *Jba* szn. stb.; ÁSznt. 406; l. még az oklevél következő határleírásában említett *agrum Potu* szerkezetet, ahol a fent említett személynév nominatívusi alakban, sőt tövéghangzós formában áll). Egyrészt nem tisztázható, hogy ezek a kifejezések tulajdonnévi (helynévi) értékűek-e, és lehetett-e magyar megfelelőjük, másrészt az sem, hogy amennyiben igen, akkor milyen lehetett a név szerkezeti felépítése (egy- vagy kétrészes, jelölt vagy jelöletlen). Ezen genitívusi szerkezetek értelmezésekor tehát az a kérdés merül föl, hogy ezek csak személynévként (és magyar személynévi szórványokként értelmezhetők), vagy helynévként kell őket számba vennünk. A kérdést – ahol az adott névnek nincsen folytatása, nincsenek más adatai – nem tudjuk eldönteni. A fenti említéseket ennek megfelelően nem tárgyalom alább a helynevek sorában.

2. A tanulmány a Koppány birtok határleírásában szereplő nyolc magyar helynevet a következő szempontok szerint mutatja be: a helyek lokalizálása, névváltozatok a későbbi forrásokban, a nevek keletkezése, szerkezete, funkcionális-szemantikai tartalma, köz- vagy tulajdonnévi volta.

2.1. Koppány. Az 1037-es Szent István-féle hamis alapítólevél a Szent Móric monostor birtokai között sorolja fel Koppányt (+1037 [1240 e.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118). Az oklevél szerint I. István király adta azt az apátságnak, mely Akol mellett a legközelebb fekvő birtoka volt (SÖRÖS 1903: 27). Az I. László-féle összeírás felsorolja a falu határait is.

A név valószínű olvasata: [*kupán ~ kupán*]. Az 1086-os összeírásban háromszor szerepel a település neve ugyanolyan – *Cupan* – formában: a birtokok számbavétele során, illetve a szolgálónépek felsorolását tartalmazó részben, ahol lovasainak és szántóvetőinek neveit is leírják (1086: *Prima villa Sancti Mauricii, que vocatur Cupan; In Cupan hii sunt equites...*, *Item aratores in Cupan*, DHA. 1: 250, 253). A későbbi névadatok arról tanúszkodnak, hogy az évszázadok folyamán az intervokalikus helyzetű *p* mássalhangzó megnyúlt (+1037 [1240 e.]/1330: *Cuppan*, DHA. 1: 118; 1230: *capellam omnium Sanctorum in Cuppan*, PRT. 8: 279; 1368: *Cuppan*, PRT. 8: 365), majd az első szótagi magánhangzó nyíltabbá vált (1344: *Koppán*, PRT. 8: 319; 1346: *Koppán*, PRT. 8: 321; 1354: *Coppán*, PRT. 8: 331; 1370: *quod terra Harazty vocata inter possessiones Koppán*, PRT. 8: 387; 1372: *possessionis Koppán, Harazty et Koppán, Sceulch et Koppán*, PRT. 8: 388; 1383: *in ecclesia parochiali de Koppán*, PRT. 8: 414; 1410: *in possessione Koppán*, PRT. 8: 433; 1437: *Koppán*, Cs. 3: 239; 1438: *Koppán*, PRT. 8: 507; 1449: *in Koppán*, PRT. 8: 514; 1488: *Koppán*, Cs. 3: 239; 1497: *Koppán*, PRT. 8: 542; 1517: *plebanum de Koppán*, PRT. 8: 562; 1542: *Coppán*, PRT. 8: 584). Az 1358-as *Kopuan* alak (PRT. 8: 334) íráshiba lehet, erre már BÁRCZI is utalt a TA.-beli személynév elemzése kapcsán (1951: 63). A település neve ma *Bakonykoppány*. A megkülönböztető szerepű előtag a 19. században kapcsolódhatott a névhez (1857: *Bakony Koppán*, VeszprHtLex. I. 113).

A településnév a *Koppány* személynévből jött létre formáns hozzáadása nélkül (BÁRCZI 1958/2001: 158; FNESz. *Bakonykoppány*). Az alapjául szolgáló személynév gyakori volt az Árpád-korban, igen koraiak az első adatai: [895]/Krón Komp: *Cupan*, ÁSzt. 229; [997]/Krón Komp: *Cupan*, uo.; 1055: *Cupan*, uo. stb. A BÖ. I. részében is találkozunk a *Koppány* személynévi említésével is, a monostor ispánjaként: „hii sunt liberi: *Cupon* comes monasterii” (DHA. 1: 253). Maga a személynév török eredetű lehet: vö. ótörök *Qapan* személynév, *Qapayan* személy- és méltóságnév, csag. *qopan* ’nagy, győzelmes, erős, magas’ (FNESz. *Bakonykoppány*). BÁRCZI szerint a török méltóságnévvel való megfeleltetésnek hangtani nehézségei vannak; ezért a PAIS által felvetett *qopan* közzszóval való egyezést tartja valószínűbbnek annak ellenére, hogy ebből a közzszóból származó török személynév nem mutatható ki (1951: 63). Török eredetű személynéveket (köztük a *Koppány*-t is) a 12. századig a társadalom felsőbb rétegébe tartozó egyházi és világi személyek viseltek (BÁRCZI 1958/2001: 130; TÓTH 2016: 176), így talán a falu névadója is ebben a körben keresendő. SÖRÖS még azt is felveti, hogy esetleg magának Koppány vezérnek a nevét viselheti a bakonybéliek birtoka, mivel a lázadó vezér kivégzése után a menekülő pogányok számára Somogyon kívül a Bakony is búvóhelyként szolgálhatott, ahol Koppány település is igen hamar feltűnik (1903: 13). SÖRÖS szerint többek között a térítő cél is közrejátszhatott a monostor helyének kiszemelésében, ámbár azt is

megjegyzi, hogy ezt a térítő szándékot nem feltétlenül kell összekapcsolnunk Koppány vezérrel, illetve azt a birtok nevével (1903: 14).

2.2. Komló-aszó. Koppány határának a leírása nyugati irányból, Iba hídjától kezdődik, a következő pontja Komló-aszó (1086: qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*, DHA. I. 251; 1086/1456: qui mittit ad caput vallis, que vulgo dicitur *Qumlouozou*, DHA. I. 259), melyet későbbi adatok hiányában nem tudunk pontosabban lokalizálni. A határpont a megnevezett terület, azaz völgy része, mégpedig a kezdete (*caput vallis* 'völgy feje').

A név olvasati lehetőségei: [*kumlouaszou* ~ *komlouaszou*]. A megnevezőszós szerkezetben álló kétrészes név szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Az elnevezés jelzői tagja (*komló*) a terület növényzetére utal, alaptagja (*aszó*) földrajzi köznévv. Az elsősorban földrajzi nevekben gyakori 'időszakos vízfolyás; völgy' jelentésű *aszó* származékszó; ám alapszavát, keletkezésmódját, illetve ebből kifolyólag a jelentését illetően is viták folytak (BÁRCZI 1951: 32–33; TESz.). Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN foglalta össze a Tihanyi alapítólevél egy szóránya kapcsán a szóval kapcsolatos vélekedéseket (2010: 141–143). Ezek szerint az *aszik* 'elszárad' igenévi származékaként jött létre, így elsődleges jelentésében vízrajzi köznévv volt, és ebből vezethetők le domborzati köznévként használatos jelentései (i. m. 142). A korai ómagyar korra az *aszó*-nak az alapszóval való etimológiai kapcsolata valószínűleg már elhomályosult (i. h.). A BÖ.-ben a latin földrajzi köznévi megfelelőből (*vallis*) arra következtethetünk, hogy itt az *aszó* 'völgy' jelentésben szerepel. Az *aszó* Veszprém megyében különféle jelentésekben a tájnyelvből mindmáig adatható (FKnT.). HOFFMANN ISTVÁN arra is felhívja a figyelmet, hogy több Árpád-kori helynévben az *aszó* 'völgy' szó a *fő* ~ *feje* szóval áll birtokos jelzős kapcsolatban a völgynek egy részét, a kezdetét, fejét jelölve: pl. 1055: *nogu azah fehe*; 1256/1284//1572: *Vlnozowfey*; 1337: *Ozowfew* (i. m. 143). BÁRCZI felveti, hogy a TA.-beli adatban a *fehe* esetleg nem is része a névnek (1951: 65). Talán érdemes megjegyezni, hogy a BÖ.-beli határleírás szintén csak a völgynek a kezdetét jelöli meg, de az ezt jelentő szó latinul szerepel a szövegben, és a megnevezőszós szerkezet egyértelművé teszi, hogy ez a magyar névnek nem része. Más nevek névterjedelmének a kérdését illetően esetleg az adatunk is tanulságul szolgálhat. A név másik tagja, a *komló* ótörök jövevényszó (< **qumlay*) (TESz.). A szó első előfordulásai helynevekből adathatók, a legelső éppen a BÖ.-ből. Néhány további példa: 1208/1359: *Komlouzorm*; 1212: *Cumulus potoc*; 1240: *Cumloozo*; 1264: *Kumuloumal*; 1363: *Komlozurdok* (Oklsz. 514). A növényvilág – köztük a *komló* – vizek (GYÖRFFY 2011: 57) és domborzati alakulatok (RESZEGI 2011: 135) névadó motívumaként is megjelenik.

2.3. Hegyesd. A Koppány nevű birtok határleírásában említett név (1086: inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, DHA. I. 250; 1086/1456: inde ad culmen vadit, quod vocatur *Chigisti*, DHA. I. 259) egy hegynék a csúcsát, tetejét jelöli: *culmen* 'legfelsőbb pontja valaminek; tető' (Finály). A határleírás ismert pontjai alapján kikövetkeztetett iránynak megfelelően a hegytető talán a falutól északra helyezkedhetett el, de későbbi adatok hiányában a helyet pontosabban nem tudjuk lokalizálni.

A név olvasata: [*χidzisztisi*]. A megnevezőszós szerkezetben álló név a *hegy* földrajzi köznévből képzéssel alakult. A *hegy* lexéma alapnyelvi eredetű szó a finnugor, esetleg az uráli korból, de a megfelelői vitatottak (EWUng.). A 'dombnál magasabb kiemelkedés' jelentésén kívül 'vminek a csúcsa' jelentése is volt mind a feltételezett rokon nyelvi meg-

felelőkben, mind a régi magyar nyelvben (TESz.; EWUng.), az elemzett szórványban az utóbbi jelentésében szerepel. A szakirodalomban nincs egységes álláspont a *-sd* ~ *-st* képző szerkezetét és funkcióját illetően sem. A szerkezetét érintő fő kérdés az, hogy a *-sd* ~ *-st* két képzőnek vagy inkább képzőboknak tekinthető-e. KISS LAJOS például a Veszprém megyei Tapolca melletti *Hegyisd* (1329: *Hygusd*) domborzati nevet a *hegyes* szó *-d* képzős származékának tartja (FNESz., l. még *Kövesd*), míg RESZEGI a *Hegyisd* (+1212-es *Hegest*) hegynévben a *-sd* képzőbokrot különíti el (2011: 156). Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN (2010: 195–198) és BÉNYEI ÁGNES (2012: 101–103) ismertette és foglalta össze a különféle fellegásokat: mindkettejük szerint létezett ilyen összetett képző (amely egykor valóban a *-s* és a *-d* összekapcsolódásával jöhetett létre); sőt a 11. században igen fontos névalkotó szerepet töltött be. A *-sti* a TA. *cuesti* és *segisti* szórványaiban is képzőboknak tekinthető HOFFMANN szerint (2010: 196). A képzőbokor leggyakrabban állatokat és növényeket jelölő szavakhoz, anyagnevekhez és – mint az elemzett név esetében is – földrajzi köznevekhez kapcsolódott (l. még *Halmosd*, *Segesd*, FNESz.); és elsődlegesen természeti nevek alkotásában játszhatott szerepet (HOFFMANN 2010: 198). A képzőbokor jelentésével kapcsolatban felmerült a 'valamiben való bővelkedés', illetve a helynévalkotó szerep (mint ahogyan a *-s*, *-di*, *-ti* is rendelkezhetett ilyen funkcióval) (l. BÉNYEI 2012: 101; HOFFMANN 2010: 198). A helynévi jelleg jelölése mint funkció azzal is alátámasztható, hogy a képzőbokor használata már az ómagyar korban kiterjedt nem természeti nevek (településnevek) alkotására is, azaz a nyelvhasználók tudatában ez a végződés a helynévszerűség tulajdonságával bírt (vö. HOFFMANN 2010: 198; RESZEGI 2011: 157; BÉNYEI 2012: 103). A *chigisti* név tehát földrajzi köznévi alapszavából nagy valószínűséggel a helynévképző szereppel bíró *-st* összetett képzővel jött létre. A *-sti* forma kialakulása úgy magyarázható, hogy az eredeti *-sdi* alakban a *d* zöngétlenedett a *t* hatására, még a magyar *zs* fonéma megjelenése előtti időben (HOFFMANN idézi KNEZSA és PAIS véleményét: 2010: 196).

2.4. Telek. A *Hegyisd* nevű határpont után a latin *rus* 'mező; faluhely' köznévvvel illetett *telek* nevű területet érinti a határleírás (1086: a quo per medium ruris, quod dicitur *the-luch*, DHA. 1: 250; 1086/1456: a quo per medium ruris, quod dicitur *thelchv*, DHA. 1: 259).

A szó olvasata [*telük*]. A [*k*] hang jelölésére az BÖ. 1086-os része zömében a *k* és a *c*, néhány esetben a *q(u)* betűket használja, a *ch* a *theluch* szórványon kívül csupán még egy szóban fordul elő, szintén szó végén (*humuch*, DHA. 1: 251). KNEZSA szerint a *ch* [*k*] hangértékben csak a 12. században jelenik meg, legkorábbi hiteles oklevélből származó adata 1131-es (1928: 263).

A *telek* köznévi a nomenverbum jellegű, finnugor eredetű *tel-* alapszóból jött létre *-k* névszóképzővel (TESz. *telek* és *teljes*). A *telek* az igei töből is származhatna, de nagyobb valószínűséggel a névszói ág folytatója (TESz.). A régi nyelvi névszói *tel-* tő BENKŐ szerint esetleg kimutatható a *Csoktele* 'Csok földje, birtoka' helynévből (1947: 207), az EWUng. szerint pedig még az 1256-os *Theled* helynévből és az 1310-es *Theletlen* személynévből 'föld, talaj' jelentésben. Amennyiben a BÖ.-beli szó tulajdonnév, jelentéshasadással keletkezett a földrajzi köznévből. A szó korai használatára a második szótagban a labiális magánhangzó forma volt a jellemző: 1211: *Telug* szn. (TESz.), 1211: *Theluky* (FNESz. *Teleki*), 1247: *Telugui* (FNESz. *Telki*), 1308/1585: *Thelukusd* (FNESz. *Telkesd*); a 12. század végétől ez váltakozik illabiális magánhangzóval, majd ez utóbbi válik jellemzővé: 1198: *Telequi* (FNESz. *Telki*), 1211: *Zegthelegu* (Oklsz. 973), 1228/1357: *teleke* (TESz.) stb. A *tő* a kétnyíltszótagos tendencia következtében bizonyos toldalékos alakokban hang-

zóihiányos (l. 1194/1429: *Telky*, TESz.; 1255/1371: *Telcus*, FNESz. *Telekes*). A pecsétes 1086-os oklevél 1456-os átiratában szereplő *thelchv* szó [*telkü*] olvasatú. Az itt megjelenő véghangzó minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy ez az oklevél az 1086-os pecsétes oklevélpéldányról készült átirat, mely a szónak a korábbi, archaikusabb állapotát mutatja.

DRESKA GÁBOR a magyar *telek* szó mellett álló latin *rus* köznevet az oklevélben ’mező’ jelentésben fordítja (2013: 132). A *rus* szónak ezen kívül ’faluhely’ jelentése is van (Fin.). Az oklevélben vajon melyik jelentés valószínűsíthető? FÖLDES LÁSZLÓ (1971: 418–419) a 14. századig a magyar *telek* szónak három fő jelentését, azon belül pedig további jelentésárnyalatait különbözteti meg: 1. határbeli föld, határrész (mely lehet művelt terület, trágyázott terület és faluközösségi kötöttségű); 2. elhagyott, puszta faluhely (de erről csak a 13. század második felétől vannak adatok); 3. valakinek a földje, birtoka, prédiума, falucskája (melyek főként személyneves összetételekben jelentkeznek). FÖLDES idézi a BŐ.-beli adatot is – mint a legkorábbi – és a 3. jelentést társítja hozzá: azt írja a helynévről, hogy az itt még önmagában, személynév nélkül áll, mivel ekkor még véleménye szerint a birtokjogi mozzanat hangsúlyozása kevésbé volt fontos, mint majd a 13. századtól (FÖLDES 1971: 427). Ezeket a típusú telkeket gyakran már meglévő falu határából kanyarították ki, sokszor egy falu határában többel is találkozunk, máskor kisebb, önálló telepek (FÖLDES 1971: 426). A TESz. a BŐ.-beli *telek* köznévként az általánosabb ’földterület; faluhely’ jelentését adja meg. Az oklevélben a szónak a ’faluhely’ jelentése azért is elképzelhető, mert a határleírásban említett következő hely („ad *lupinum montem*”: ’Farkashegy[ig]’) talán azonosítható a Koppánytól északkeletre található későbbi térképeken is megjelenített Farkashegygel, mely a béli apátság hetedik birtokaként szintén lakott hely.

A szórvány köznévi vagy tulajdonnévi értéke mindazonáltal nem határozható meg biztosan. Későbbi tulajdonnévi használata az adott térségben nem mutatható ki. A szó latin megnevezőszós szerkezetben áll a latin *dico* ige passzív egyes szám harmadik személyű alakjával. Ez a formai jegy gyakoribb a közszók esetében, ám ritkábban tulajdonneveknél is előfordul (vö. HOFFMANN 2004: 55). A BŐ.-ben szintén megtaláljuk mind tulajdonnevek, mind feltételezett köznevek mellett.

2.5. [Farkashegy]. A latinul megnevezett hely (1086, 1086/1456: ad *lupinum montem*, DHA. 1: 250, 259) a *Telek*-nek nevezett terület és Put-kő oszlopa között helyezkedik el. Az áttetsző etimológiájú, köznevekből álló magyar helynevekből – főként településnevekből – az oklevélírók olykor fordítással alkottak latin nyelvű alakot, erre a BŐ.-ben is találunk példákat.

A *lupinum montem* szerkezetnek szó szerint megfelelő, ugyanezen a területen lokalizálható magyar birtoknév alapján feltételezhetjük, hogy a Koppány határleírásában szereplő latin szó szerkezet egy meglévő magyar helynév fordítása lehet. Az oklevélben a béli monostor hetedik birtoka *Farkashegy* (1086: Septimum predium, quod vocatur *Forkosig*, In *Forcosig*, DHA. 1: 251, 253), mely Koppánytól északra, Teszértől délkeletre található a két falu határában (PAIS 1975: 67; PELCZÉDER 2017b: 108). Két későbbi oklevélben is felbukkant a név: 15. sz.: Item dedit possessionem *Forkosygh* (DHA. 1: 257), 1550 k.: *Forkosygh* (PRT. 8: 589). Az egykori birtok ma Pápateszérhez tartozó puszta, mely Magyarország 1941-ben készült katonai térképén (MKF.), a mai turistatérképen (Bakony 78) és a VeMFN. 2.-ben is szerepel *Farkashegy* néven. A hely lokalizálásában a Farkashegy prédiум határleírásában lévő „ad *viam Wboneg*”: ’Uboneg útja’ (DHA. 1: 252) helymegjelölés is segítségünkre lehet. PAIS DEZSŐ szerint a személynév azonosítható

a közeli Kajár település névadójának (Kajárnak) a testvérével, akit egy 1135-ös oklevél „*Oboneg comes*”-ként említ (PAIS 1975: 67). Obonegnek, Kajár nevű testvéréhez hasonlóan a közelben lehettek birtokai, illetve ő is adományozhatott a béli apátságnak ezek közül Kajárhoz hasonlóan (PAIS 1975: 67; PELCZÉDER 2017a: 212).

A Koppány határleírásában szereplő latin helymegjelölés feltételezhetően tehát laktott helyre vonatkozik, mely a **Farkas-hegy* domborzati névből metonimikus névátvitel útján jöhetett létre. Hegynevek beépülése birtoknevekbe jellegzetes folyamat volt az ómagyar korban; a vizsgált névben a hegynév elsődlegességét a név lexikális szerkezete (jelző + hegyrajzi köznév) is valószínűsíti (vö. RESZEGI 2011: 60).

(Folytatjuk.)

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

LEVÉLSZEKRÉNY

Dudics Lakatos Katalin írja. Az új kárpátaljai magyar nyelv tanterv, az új közpiskolai tankönyvek, továbbá egy megismételt kérdőíves gyűjtés részeredményei kapcsán megfogalmazódott gondolataimat kívánom megosztani az olvasókkal.

2006 és 2008 között készült PhD-disszertációm anyagát kárpátaljai magyar iskolások (1490), illetve pedagógusok (150) körében gyűjtöttem. Nyelvi tudatukat, különösen nyelvjárási attitűdjüket vizsgáltam. Az akkor érettségi előtt álló tanulók még a korábbi magyar nyelv tanterv alapján tanultak, tanáraik válaszaiban azonban már észrevehető volt a hozzáadó szemlélet, amely a 2005-ös Magyar nyelv tantervben már megjelent. Az azóta eltelt időszakban új tankönyvek, segédanyagok készültek az útmutatóhoz, mely módosult ugyan (az ukrainai oktatási rendszer átalakulásához igazodva), de az elmúlt évekig a szemlélet nem változott.

A megismételt vizsgálatnál azt a feltételezésemet kívántam alátámasztani, amit pedagógusi, oktatói munkám során szerzett észrevételeimre alapoztam: változás figyelhető meg az anyanyelvváltozathoz, a nyelvjárásokhoz való viszonyban, módosult az a távolságtartó, elhatárolódó attitűd a hozzáadó szemléletű anyanyelvoktatás hatására, amely adatközlőimet jellemezte 10-14 évvel korábban. 2018-ban, illetve 2019-ben 100 kárpátaljai magyar pedagógust, illetve 280 érettségi előtt álló magyar fiatalot kérdeztem ismét (a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával) nyelvi, nyelvjárási attitűdjükről.

A vizsgálat eredményei alapján kijelenthető, hogy az eltelt 10 évben pozitív irányban változott a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárásokról alkotott/bevallott véleménye. Ennek ellenére a pozitívabb statisztikai adatok kiegészítéseként kapott kifejtett válaszokban érződik még a korábbi szemlélet nyoma: a válaszadók nagy részének nyelvi, nyelvjárási tudata még korántsem nevezhető határozottnak, magabiztosnak. A hosszú évek alatt rögzült sztereotípiákat nehéz levetkőzniük még a szakembereknek is. Az új szemléletet jóval nyitottabban tették magukévá a tanulók. Ezt támasztja alá, hogy a fiatalok nyitott kérdésekre adott válaszaik is objektívebb, racionálisabb attitűdről vallanak, mint korábban.